

Handreiking preventie van misbruik en aandacht voor intimiteit en seksualiteit in gemeenschap en vorming

– Bibliografie –

Inleiding

In juli 2013 verscheen als KNR-Brochure nr. 44 onze *Handreiking preventie van misbruik en aandacht voor intimiteit en seksualiteit in gemeenschap en vorming*. Deze bibliografie vormt daar een aanvulling op. Ze biedt enerzijds inzicht in een deel van de door ons geraadpleegde bronnen en geeft anderzijds de mogelijkheid zich uitgebreider te oriënteren op de terreinen waarop wij ons bij onze studie hebben gericht. Dat is met name:

1. [Preventie van ouderschap](#),
2. [Aandacht voor evenwichtig omgaan met seksualiteit en intimiteit binnen religieuze instituten](#),
3. [Intern slachtofferschap](#) en
4. [Bewustwording rond bestuurlijke en communautaire processen](#).

Graag wijzen wij er hierbij op dat de opgenomen publicaties door ons conform deze categorieën zijn ingedeeld. De betekenis van een publicatie kan echter verder reiken dan dat veld alleen en dat geldt uiteraard des te meer wanneer ze bezien worden vanuit de intenties van de auteurs. Omdat dit per definitie geldt voor de geraadpleegde boeken en voor andere bibliografieën, zijn die in een aparte categorie opgenomen:

5. [Boeken en andere bibliografische bronnen rond seksueel misbruik en /of preventie](#)

Alle vermelde documenten zijn in te zien op het bureau van de KNR.

Deze bibliografie is enkel digitaal gepubliceerd, om zo nu en dan de mogelijkheid te hebben deze te actualiseren. Dit is een versie van donderdag 4 juli 2013. Kijk op www.knr.nl/preventie voor eventuele nieuwe versies.

Pierre Humblet
Esther van de Vate ocarm

1. Focus 1 – preventie van ouderschap	Dossiernr.
De eerst focus in het dossier ‘best practices’ heeft betrekking op de preventie van ouderschap. Ingedeeld per thema, bevat dit onderdeel van het dossier recente literatuur over:	
1.1 De situatie in de V.S.:	
– Karen J. Terry, e.a., Incidence of Clerical Sexual Abuse over Time: Changes in Behavior and Seminary Training between 1950-2008, (in: Sexual Abuse in the Catholic Church).	21
1.2 Psychologische screening:	
Over de screening van mannelijke kandidaten in de USA:	
– Thomas G. Plante, ‘Psychological Screening of Clergy Applicants: Keeping Those Who Might Harm Children and Others Out of Ministry’ (in: Sexual Abuse in the Catholic Church).	22
– W.L. Marshall, ‘The Prevention and Treatment of Child Molestation by Catholic Clergy’ (in: The Dark Night of the Catholic Church).	13
Over de psychologische eisen waar een kandidaat aan moet voldoen:	
– Wunibald Müller, ‘Konsequenzen für die Ausbildung künftiger priester’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht).	03
1.3 Intrapsychische factoren en andere waarschuwingssignalen:	
– J.M. Greer, ‘Psychosexual Contributions to Becoming an Abuser’ (in: The dark night of the Catholic Church).	11
– W. Müller, ‘Tatertypen beim sexuellen Missbrauch’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht).	04
– W. Müller, ‘Warnsignale und mögliche Hinweise für sexuellen Missbrauch beim Täter’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht).	05
– W. Müller, ‘Wat “ruikt” naar potentieel misbruik?’ (in: Verzwegen wonden).	29
– W. Müller, ‘Risicofactoren voor seksueel misbruik in de kerk’ (in: Verzwegen wonden).	28
1.4 Legitimeringen en bagatelliserings van misbruik:	
– B. Geary, ‘Religious and Educational Cognitive Distortions Used by Clerical Abusers’ (in: The Dark Night Of The Catholic Church).	12
1.5 Het mogelijk verband tussen homoseksualiteit en seksueel misbruik:	
– W. Müller, ‘Homoseksualiteit en seksueel misbruik,’ in Verzwegen wonden .	27
1.6 Therapieën voor daders van seksueel misbruik.	
– P. Dodgson, ‘Institutionen, die auf Therapien bei Missbrauch durch Kleriker und Ordensmänner spezialisiert sind.’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht). <i>Geeft o.a. inzicht in de werkwijze van het Southdown Institute.</i>	02
– Gerard J. McGlone, ‘Understanding the Treatment of Clerical Sex offenders’ (in: Sexual Abuse in the Catholic Church) <i>Een overzichtartikel over de psychologische behandeling van misbruikplegers in het afgelopen decennium in de VS.</i>	20

	– T. en G. Robinson, ‘Addressing “the Shadows of the Lantern Bearers”.’ (in: The dark night of the Catholic church). <i>Biedt een overzicht van best practices in de psychologische behandeling van de daders.</i>	10
1.7	Rol en positie van personen in de sociale context:	
	– D. Hofmann, ‘Wie äussert sich die sexuelle Gewalt des Täters in der Interaktion mit Bezugspersonen’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht).	06
1.8	Misbruik binnen pastorale relaties:	
	– A. Bisschops, ‘Seksueel misbruik van kinderen en seksueel misbruik in pastorale relaties binnen de rooms-katholieke kerk’ (in: Grensoverschrijdingen geduid).	15
1.9	Het omgaan met grenzen binnen pastorale contacten:	
	– Justice, Jessica. A. en Garland, Diana, Dual relationships when clergy counsel congregants: Reflections from a social work perspective. In: <i>Social Work and Christianity</i> , 37 (2011) 4, 437-445. – Downloadbaar .	14
	– Sameer P. Sarkar, <i>Boundary violation and sexual exploitation in psychiatry and psychotherapy: a review</i> , in: <i>Advances in Psychiatric Treatment</i> (2004), vol. 10, p. 312–320. Bron . – Downloadbaar . Dit artikel onderzoekt de grenzen binnen therapeutisch contacten.	34
1.10	Omgang met daders:	
	– W. Müller, ‘De dader. Verantwoordelijkheid van de kerk tegenover de dader’ (in: Verzwegen wonden).	30
1.11	Een meer systeemgerichte benadering:	
	– William L. White, ‘A Systems Perspective on Sexual Exploitation of Clients by Professional Helpers’, in: J.C. Gonsiorek (ed.), Breach of Trust. Sexual exploitation by healthcare professionals and clergy .	35
1.12	<u>Beleving van het celibaat</u> <i>Dit thema als zodanig is ondergebracht bij focus 2. Hier zijn echter wel opgenomen twee artikelen van dezelfde schrijver over het mogelijke verband tussen celibaat en seksueel misbruik.</i>	
	– W. Müller, ‘Gibt es einen Zusammenhang zwischen seksuellem Missbrauch und dem Zölibat?’ (in: Aus dem Dunkel ans Licht).	01
	– W. Müller, ‘Celibaat en seksueel misbruik’ (in: Verzwegen wonden).	26
1.13	Concrete Uitwerkingen <i>Naast deze recente literatuur zijn ook concrete uitwerkingen opgenomen onder deze focus. De volgende uitwerkingen kunnen wat ons betreft gelden als voorbeeldige praktijken:</i>	
	– De handout <i>Integration von Sexualität und Prävention von Missbrauch im Ordensleben</i> (Präsentation für die DOK-Vollversammlung 2011) geeft een compact overzicht van de risico’s tijdens de onderscheiden fasen in aanname en vorming van kandidaten. – Downloadbaar .	17
	– Van de zusters SSpS gelden als voorbeelden van vergevorderd beleid: ○ <i>Verhaltensregeln zum Umgang mit Nähe und Distanz</i> . – Downloadbaar . ○ <i>Handreichung zur Prävention von sexualisierter Gewalt</i> . – Downloadbaar .	25 16

<ul style="list-style-type: none"> – <i>Protocol preventie van en handelswijze bij ongewenst gedrag. Voor reisinitiatieven, georganiseerd door de Nederlandse RK bisdommen, naar de Wereldjongerendagen in Rio, juli 2013.</i> Dit document is overgenomen als voorbeeld van het beleid van de Nederlandse bisschoppen. 	18
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Regels voor de omgang van leidinggevenden met kinderen/jongeren op kampen.</i> Opgesteld door de Johannes Stichting. Bron. – Downloadbaar. 	19
<ul style="list-style-type: none"> – Documenten over gewenst gedrag van Don Bosco Werken Nederland <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Gewenst Gedrag.</i> Informatie voor de Don Bosco-werker en stagiairs bij een Don Bosco-werk (Folder) Bron. – Downloadbaar. ○ <i>Gewenst Gedrag.</i> Informatie voor jongeren (en hun ouders) (Folder). Bron. Downloadbaar. ○ Gedragscode van een Don Boscowerker. Bron. – Downloadbaar. 	31
	32
	33
<ul style="list-style-type: none"> – <i>Cyber Safety.</i> Susquehanna Conference of theThe United Methodist Church (Pennsylvania) – <i>Richtlijnen betreffende veiligheid op internet.</i> (2011) Bron. – Downloadbaar. 	36
<ul style="list-style-type: none"> – <i>The Abuse and Harassment Prevention Training Manual and Leaders' Guide,</i> Rotary International. Bron. – Downloadbaar. Dit document voorziet in een trainingsprogramma voor vrijwilligers werkzaam in jeugdprogramma's. 	24
<ul style="list-style-type: none"> – De Toolkit In veilige handen is onderdeel van het project 'In veilige handen' waarin de vereniging NOV (in samenwerking met het ministerie van VWS en het ministerie voor Jeugd en Gezin) werkt aan het ondersteunen van vrijwilligersorganisaties bij het voorkomen van en adequaat omgaan met seksueel misbruik. (2010) Het omvat een uitgebreid preventie-stappenplan met bijbehorende voorbeelddocumenten, adviezen en handreikingen. – Downloadbaar. 	23
1.14 Nuttige websites rond Focus 1	
<ul style="list-style-type: none"> – Het e-learningproject van de Gregoriana in Rome http://elearning-childprotection.com 	
<ul style="list-style-type: none"> – Protecting God's Children™ Program van Virtusonline http://www.virtusonline.org/virtus/preview_pgc.cfm 	
<ul style="list-style-type: none"> – De startpagina van de Duitse preventiewebsite http://www.praevention-bildung.dbk.de/startseite/ 	
<ul style="list-style-type: none"> – Het Peermentorschap-programma SAVE (<i>Sexual Assault and Violence Education</i>) van het Women's Resource Center is een voorbeeld van een empowermentprogramma voor vrouwelijke studenten op een campus. http://wrc.ucr.edu/programsandservices/Pages/PeerMentor.aspx 	
<ul style="list-style-type: none"> – Regels voor de omgang van leidinggevenden met kinderen/jongeren: <ul style="list-style-type: none"> ○ http://inveiligehanden.nov.nl/ ○ http://inveiligehanden.nov.nl/toolkit 	

2.	Focus 2 – Aandacht voor evenwichtig omgaan met seksualiteit en intimiteit binnen religieuze instituten	
	Het dossier bevat in haar tweede focus artikelen die kunnen bijdragen aan een evenwichtige omgang met seksualiteit en intimiteit binnen gemeenschappen en vormingsprocessen.	
2.1	Aandacht in de vormingssituatie voor de omgang met seksualiteit en intimiteit	
	– Art. 13 en 39-41 uit de Directives on Formation in Religious Institutes van de Congregatie voor Instituten van Godgewijd Leven en Sociëteiten van Apostolisch Leven. (1990) – Online beschikbaar .	49
	– Jocelyn M. Bryan, ‘Teaching Human Sexuality in a Ministerial Formation Course’ (in: The dark night of the Catholic church), p. 499-526. <i>Verslag van een vormingscursus waarin seksualiteit besproken wordt.</i>	47
	– Gerald D. Coleman, Seminary Formation in Light of the Sexual Abuse Crisis: Pastores Dabo Vobis, (in: Sexual Abuse in the Catholic Church), p.205-219.	62
	– Drie artikelen van Kevin P. McClone, directeur van het Institute of Sexuality Studies in Chicago:	
	○ <i>Intimacy and Healthy Affective Maturity. Guidelines for Formation</i> , In: <i>Human Development</i> , 30 (2009) nr. 4. – Downloadbaar .	57
	○ <i>The gift of sexuality: Its challenge and blessing within a life of vowed celibacy</i> . In: <i>Horizon: Journal of the National Religious Vocation Conference</i> , 29 (2004), nr. 4. – Downloadbaar .	72
	○ <i>Sexual Health: A Christian Perspective</i> , In: <i>Human Development</i> , 32 (2011) nr. 1. Downloadbaar .	64
	– Jorge Carlos Patrón Wong, <i>Candidates for the Priesthood and Religious Life. Selection, Screening and Formation</i> . – Downloadbaar . In deze inleiding – gehouden tijdens het congres Toward Healing and Renewal , Gregoriana, Rome 2012 – beschrijft hij de accentverschuiving naar de centrale rol van de vormingsverantwoordelijke.	58
	– Integration von Sexualität und Prävention von Misbrauch im Ordensleben. <i>Ordenskorrespondenz</i> nr.3-2011, p. 329-333. (Dit document is in vertaling opgenomen in de Handreiking.)	55
	– Met het oog op een goede betekenisgeving is in het dossier een moraaltheologische essay opgenomen van F. Vosman: ‘Tussen oordeel en verstaan’. Een moraaltheologisch essay over seksueel geweld in katholieke internaten. (in: Grensoverschrijdingen geduid , p. 62-74).	53
2.2	Artikelen over de algemene omgang met seksualiteit	
	– Christopher C.H. Cook, ‘Sexuality and spirituality’, in: Sexual Issues , p.381-408.	68
	– Charles Gay, ‘Theology and sexuality’, in: Sexual Issues , p. 409-436.	70
	– Konrad Hilpert, Umgang mit sexualität, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 141-146.	45
2.3	Seksualiteit binnen pastorale relaties	
	– Brendan Geary en Alison Moore, ‘Sexuality in ministerial relationships’, in: Sexual Issues , p. 349-378.	69

	– Jan Bodisco Massink, Seksualiteit in pastorale relaties. Struikelblok of stapsteen, in: Grensoverschrijdingen geduid , p. 116-126.	54
2.4	Artikelen over specifieke onderwerpen	
	– Masturbatie – Brendan Geary en Joanne M. Greer, ‘Masterbation. A sensitive pastoral issue’, in: Sexual Issues , p. 69-97.	66
	– Seksualiteit en internet – Brendan Geary en Ed Hone, ‘Sex and the Internet’, in: Sexual Issues , p. 275-312.	67
	– Genderidentiteit – Jocelyn Bryan, ‘Contemporary issues in gender and sexual identity’, in: Sexual Issues , p. 313-347.	65
2.5	Rond macht en misbruik en het omgaan met grenzen	
	<i>Omdat ‘macht’ een belangrijk ingrediënt is in situaties van seksueel misbruik, is in dit dossier opgenomen:</i>	
	– Diana R. Garland and Vicki Marsh Kabat, <i>Power and the Christian</i> , Baylor University School of Social Work (2009). – Downloadbaar . Deze cursus reikt Bijbelse verdieping rond de dynamiek van macht aan.	60
	<i>Ook is een format overgenomen dat helpt om grenzen te bespreken:</i>	41
	– <i>A Sample Format for a Boundary Workshop</i> . Dit format is een appendix van de brochure Making Our Churches Safe for All: An Introduction to Abuse Prevention for Local Churches (p. 23-25) van de <i>United Church of Christ in de V.S.</i> (De brochure zelf is niet opgenomen in het dossier.) – Downloadbaar .	
2.6	Rond het celibaat	
	<i>In deze tweede categorie is ook materiaal over het celibaat ondergebracht, zonder dat daarbij gelijk de vraag naar misbruik centraal staat.</i>	
	– Peter Abel, ‘Ehelosigkeit und Zölibat’, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p.167-171.	42
	– Roger Burggraefe sdb, ‘Religieus Celibaat’ in: <i>De Kovel</i> 4 (2011) nr. 20, p. 18-31.	61
	– Joanne M. Greer and Brendan Geary, ‘In conclusion: Sexual continence, sexual sublimation and fidelity to the Gospel’, in: Sexual Issues , p. 437-443.	71
	– Wunibald Müller, ‘Intimiteit en celibatair leven, in: Verzwegen wonden , p. 105-124.	74
	– Ruthart Ott, ‘Es ist nicht gut, dass der Mensch allein bleibt (Gen 2,18)’, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 161-166.	43
	– Seán D. Sammon, ‘The Charism of Celibate Chastity and the Prevention of Child Sexual Abuse among Priests and Religious’, in: The dark night of the Catholic church , p. 487-498.	48
2.7	Werkvorm <i>Communities of Practice</i>	
	<i>Peer power kan o.i. gelden als een voorbeeldige praktijk om het gesprek over seksualiteit te voeren. Zie:</i>	
	– Christina Braudaway-Bauman, ‘Peer power: The promise of clergy support groups’, in: The Christian Century , 129 (2012), Nr. 1 – Ook in On-Line-versie beschikbaar . – Meer .	59
	– In dit verband is ook lezenswaardig het document <i>Communities of Practice. A brief introduction</i> van Etienne Wenger, (2006). – Downloadbaar .	46

2.8	Nuttige websites rond Focus 2	
	<ul style="list-style-type: none"> – De website Church Documents on Priestly Formation biedt toegang tot een groot aantal kerkelijke documenten betreffende de vorming van priesterkandidaten: http://www.catholic.org/vocations/documents.php 	
	<ul style="list-style-type: none"> – <i>The Gift of Religious Priesthood to the Church: Formation for Presbyteral Ministry in Institutes of Religious Life. A Statement to the Members of the Conference of Major Superiors of Men.</i> – Downloadbaar. 	

<p>3. Focus 3 – Intern slachtofferschap</p> <p>In categorie 3 van het dossier zijn documenten verzameld, die betrekking hebben op intern slachtofferschap binnen religieuze instituten. Zoals we in onze handreiking al beschreven, is het aantal schriftelijke bronnen wat dit betreft beperkt.</p>	
<p>3.1 Amerikaans onderzoek</p>	Code
<p>– John T. Chibnall, Ann Wolf en Paul N. Duckro, <i>A National Survey of the Sexual Trauma Experiences of Catholic Nuns</i>, In: Review of Religious Research, 40 (1998) Nr. 2. Een breed onderzoek naar misbruikervaringen van vrouwelijke religieuzen in de Verenigde Staten.</p>	81
<p>– Een samenvattende beschouwing rond het bovenstaande onderzoek is beschikbaar via internet.</p>	83
<p>3.2 Algemeen Nederlands materiaal</p>	
<p>– Ter verdieping rond dit onderwerp is het factsheet Huiselijk geweld: feiten en cijfers van Movisie, kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling hier opgenomen. – Downloadbaar. “Het begrip huiselijk geweld fungeert in Nederland als een paraplu-begrip voor een aantal verschillende uitingsvormen: fysiek, geestelijk en seksueel geweld gepleegd door iemand uit de huiselijke kring. Huiselijk geweld is de – eigenlijk incorrecte – vertaling van het Engels/Amerikaanse begrip ‘domestic violence’ en is als term eind jaren ‘90 van de vorige eeuw in Nederland geïntroduceerd. In het Angelsaksische taalgebied wordt onder domestic violence vrouwenmishandeling verstaan.” (p.1)</p>	82
<p>3.3 Enkele internetpublicaties</p>	
<p>Artikelen die voortkomen uit een project van de <i>Baylor University’s School of Social Work</i>, dat inzicht geeft in het aantal volwassen vrouwen die door hun religieus leider zijn misbruikt.</p>	
<p>– Diana R. Garland, <i>The Prevalence of Clergy Sexual Misconduct with Adults: A Research Study</i> – Executive Summary – Online beschikbaar.</p>	131
<p>– Jill Scoggins, Abuse of Power. In: Baylor Magazine, 8 (2009/2010) nr. 2. – Online beschikbaar.</p>	132

4. Focus 4	
In de vierde categorie zijn artikelen verzameld, die een reflectie bieden op bestuurlijke en communautaire processen.	
4.1 Een Nederlandstalig overzichtartikel voor bestuurders:	Code
– Joanne M. Greer en Brendan Geary, Praktische aanbevelingen voor kerkbestuurders, in: Grensoverschrijdingen geduid , p. 127-144.	93
4.2 Over het slachtofferschap van de kerk:	
– Erik Borgman, Verlossing in nauwe verbondenheid met kwaad. Theologische reflecties over een kerk waarin minderjarigen seksueel worden misbruikt, in: Grensoverschrijdingen geduid , p. 13-33.	94
– Wunibald Müller, De kerk. (– De kerk als slachtoffer, – Heilzaam met de situatie omgaan, – Kijkend naar Christus), in: Verzwegen wonden , p. 213-222.	98
4.3 Over een (angstvrije) omgang met de pers:	
– Wunibald Müller, Die kommunikative Herausforderung des Missbrauchsskandals – Defizite und Chancen, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 191-195.	85
4.4 Rond het herwinnen van het vertrouwen:	
– Brief van Paus Benedictus XVI: <i>Geliefde broeders en zusters van de Kerk in Ierland</i> , d.d. 19 maart 2010, 10 p. – Online beschikbaar	109
– Marianne Heimbach-Steins, Wege aus der Vertrauenskrise, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 255-262.	89
– Miriam Wijlens, Verlorenes Vertrauen wiedergewinnen: Die Aufgabe der Kirchenleitungen, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 245-250.	88
4.5 Rond de omgang met slachtoffers	
– Helen Thueson, <i>A Guidebook for Clergy on... Sexual Assault, Trauma and Spiritual Healing</i> , 20 p. – Een heldere handreiking. Downloadbaar .	104
4.6 Over de gevolgen voor medebroeders en -zusters:	
– Wunibald Müller, Die primären und sekundären Opfer sexuellen Missbrauchs, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 196-199.	86
4.7 Over het pastoraat en verplichtingen naar daders toe:	
– Wunibald Müller, Hoofdstuk 3, De dader. (– Verantwoordelijkheid van de kerk tegenover de dader – Hoe verder met de dader omgaan?), in: Verzwegen wonden , p. 197-212.	97
Als voorbeeldige praktijk is in deze categorie ondergebracht een artikel over de opvang van plegers in gesprekskringen:	
– Andrew McWhinnie e.a, <i>Courageous Communities: Circles of Support and Accountability with Individuals Who Have Committed Sexual Offense</i> , EFORUM - International Institute For Restorative Practices , November 3, 2005, 3 p. – Downloadbaar .	106

	– Het bovenstaande initiatief wordt geëvalueerd in het rapport <i>Circles South East, Ten Years One Hundred Circles, Community Safety – What Can Be Done. Ten Year Report April 2002 – March 2012</i> , 76 p. – Downloadbaar .	102
4.8	Wat betreft het model van accreditering, waarvoor gekozen is in de V.S.:	
	– Margo J. Heydt en William P. O’Connell, The Hope and Healing Response Team Program Model : A Social Work Intervention for Clergy Abuse, in: <i>Journal of Social Work Values and Ethics</i> , 9 (2012) nr. 2, p. 46-55. Biedt een evaluatie van de inzet en het functioneren van professionals bij een congregatie in de V.S. – Downloadbaar .	96
	– Christy L. Schiller, Zwischen Mitbrüderlichkeit und Prävention – Der Verbleib von Tätern in der Ordensgemeinschaft, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 233-244.	90
4.9	Rond de vraag of het ‘systeem’ en/of de cultuur het religieuze leven kwetsbaar maakt voor seksueel misbruik:	
	– Brendan Geary, ‘A strip of white with the might of an empire behind it’: Contributions of the Catholic Hierarchical System to Sexual Abuse of Children, in: The Dark Night of the Catholic Church , p. 71-108.	92
	– Wunibald Müller, Sexueller Missbrauch und Klerikalismus, in: Aus dem Dunkel ans Licht , p. 181-190.	87
4.10	Over cultuurverandering binnen de kerk :	
	– Geoffry J. Robinson (bishop), Changing the Culture, in: Sexual Abuse in the Catholic Church , p. 91-102.	95
4.11	Rond de noodzaak van preventie en scholing als antwoord op de langer termijn:	
	– Desmond J Nair, <i>Best Practices in Prevention of Sexual Abuse within the Church of South Africa</i> , november 2011, 5 p. – Downloadbaar .	91
4.12	Achtergrondinformatie bij aanbeveling B in het rapport Deetman	
	– Twee selecties door Esther van de Vate, van achtergrondpassages van aanbeveling B in het Rapport Deetman :	
	○ <i>Achtergronden bij aanbeveling B in het uitgebreide rapport Deetman deel I</i> , 23 januari 2012, 2 p.	101
	○ <i>Passages met betrekking tot aanbeveling B, genomen uit deel II van het rapport Deetman</i> , 26 november 2012, 20 p.	111
4.13	Onderzoeksrapporten	
	– John Jay College Research Team, <i>The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010</i> . A Report presented to the United States Conference of Catholic Bishops by the John Jay College Research Team, 143 p. – Downloadbaar .	110
	– Commissie Adriaenssen, Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie, onder voorzitterschap van prof. dr. Peter Adriaenssen, <i>Verslag activiteiten commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie</i> (onafgewerkt wegens inbeslagname op 24-06-2010), 200 p. – Downloadbaar .	108

	– De bisschoppen en hogere oversten van België, <i>Verborgten Verdriet, Naar een globale aanpak van seksueel misbruik in de Kerk</i> , januari 2012, 56 p. – Downloadbaar vanaf http://www.misbruikindekerk.be/ .	114
	– Nonja Meintser, <i>Experts over seks en seksueel geweld</i> , MOVISIE, juni 2011, 165 p. – Downloadbaar vanaf www.movisie.nl .	113
	– Commissie Samson, <i>Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden</i> . Rapport commissie-Samson, 8 oktober 2012, Deel 1, 159 p. – Downloadbaar .	105
4.14	Bestuurlijk hanteren van misbruik N.B. Veel praktische richtlijnen en protocollen zijn ook opgenomen bij focus 1 .	
	– Pressemitteilungen der Deutschen Bischofskonferenz, <i>Leitlinien für den Umgang mit sexuellem Missbrauch Minderjähriger durch Kleriker, Ordensangehörige und andere Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter im Bereich der Deutschen Bischofskonferenz, Mitarbeiter im Bereich der Deutschen Bischofskonferenz</i> , 31.08.2010, 7 p. – Downloadbaar .	124
	– <i>Improving Pastoral Care and Accountability In Respons to the Tragedy of Sexual Abuse</i> , Conference of Major Superiors of Men (V.S., 2002). Een statement, geformuleerd in reactie op de misbruikschandalen in de V.S. – Statement – Online . Het werkplan dat daaruit voortgekomen is, biedt inzicht in de implementatie van dit statement. – Werkplan – Online .	
	– Appendix D – DIOCESE OF ALBANY, <i>Guidelines for Appropriate Conduct for All Professional and Volunteer Personnel Who Work with Minors</i> , revised 7/1/12, 4 p. – Downloadbaar .	122
	– Diocese of Tucson, <i>Guidelines for the Prevention of and Response to Sexual Misconduct</i> , SUMMARY STATEMENT, revised September 30, 2004, 2 p. – Downloadbaar .	123
	– In het rapport Promoting a Safe Church, Policy for safeguarding adults in the Church of England is beleid ten aanzien van kwetsbare volwassenen in Church of Engeland beschreven. (2006, 52 p.) – Downloadbaar .	125
	– Het document <i>Prévention du harcèlement sexuel, des abus sexuels et du harcèlement psychologique dans l’Eglise, Réformée Evangélique du Neuchâtel</i> , Édition septembre 2011, 34 p. biedt een handreiking waar het psychologische intimidatie betreft. – Downloadbaar .	121
	– Barbara Blaine, The Policy Seeks Silence but the Church Needs Prevention, in: <i>Sexual Abuse in the Catholic Church</i> , p. 155-170. Dit artikel verhaalt de geschiedenis van de grote rapporten.	126
	– Baylor University, Strategies for Preventing Clergy Sexual Misconduct . Biedt enkele concrete en beknopte strategieën inzake preventie. – Online beschikbaar .	
4.15	Nuttige websites rond Focus 4	
	Op www.vatican.va zijn documenten, regels en procedures van de Heilige Stoel te vinden. Onder meer de onderstaande:	

<ul style="list-style-type: none"> – Pastores Dabo Vobis. Post-synodal apostolic exhortation to the bishops, clergy and faithful on the formation of priests in the circumstances of the present day. 1992. – OnLine. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Circular Letter to Assist Episcopal Conferences in Developing Guidelines for Dealing With Cases of Sexual Abuses of Minors Perpetrated by Clerics. – Online. 	
<p>De regels en procedures die de Heilige Stoel bepaalt in geval van seksueel misbruik, zijn te vinden in het Wetboek van Kerkelijk Recht en in de volgende documenten:</p> <ul style="list-style-type: none"> – het Motu Proprio Sacramentorum sanctitatis tutela van 30 april 2001, – de brief van de Congregatie voor de Geloofsleer Ad exsequendam - De delictis gravioribus van 18 mei 2001 en – in de normen De gravioribus delictis van 21 mei 2010. 	
Overige websites:	
<ul style="list-style-type: none"> – Misbruik-aandacht op de website van de Belgische kerkprovincie – www.misbruikindekerk.be. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Het thema seksueel misbruik van de Duitse bisschoppenconferentie. http://www.dbk.de/themen/thema-sexueller-missbrauch. 	
<ul style="list-style-type: none"> – Praesidium, Inc. – Een organisatie die voor veel Amerikaanse religieuze instituten en bisdommen diensten verleend qua preventie en ‘misbruik-risico-management’. 	

5.	Boeken en bibliografische bronnen rond seksueel misbruik en/of preventie	
5.1	Titelgegevens van boeken waarnaar verwezen of waaruit geput werd	
	– Borgman, Erik en Torfs, Rik, (ed.), <i>Grensoverschrijdingen geduid. Over seksueel misbruik in katholieke instellingen</i> , Valkhof Pers, Nijmegen 2011.	
	– Deetman, Wim, e.a., <i>Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk</i> , Onderzoekscommissie seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms Katholieke Kerk, Uitgeverij Balans, 2011, 320 p. Meer...	
	– Deetman, Wim, e.a., <i>Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk</i> , Onderzoekscommissie seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms Katholieke Kerk, Uitgebreide versie, twee delen, Uitgeverij Balans, 2011, 860 en 397 p. – Downloadbaar .	
	– Geary, Brendan en Greer, Joanne Marie, (ed.), <i>The dark night of the Catholic church. Examining the child sexual abuse scandal</i> , Kevin Mayhew, Suffolk 2011.	
	– Gonsiorek, J.C., <i>Breach of Trust. Sexual exploitation by healthcare professionals and clergy</i> , SAGE Publications, Thousand Oaks / London / New Delhi 1995.	
	– Greer, Joanne Marie en Geary, Brendan, <i>Sexual issues. Understanding and advising in a Christian context</i> , Kevin Mayhew, Suffolk 2010.	
	– Müller, Wünibald en Wijlens, Myriam, <i>Aus dem Dunkel ans Licht. Fakten und Konsequenzen des sexuellen Missbrauchs für Kirche und Gesellschaft</i> , Vier-Türme-Verlag, Münsterschwarzach 2011.	
	– Müller, Wünibald, <i>Verzwegen wonden. Seksueel misbruik in de katholieke kerk erkennen en verhinderen</i> , Averbode/Kok, Kampen 2010.	
	– Plante, Thomas G. and McChesney, Kathleen L. , (ed.), <i>Sexual Abuse in the Catholic Church: A Decade of Crisis, 2002–2012</i> , Praeger, Santa Barbara/ Denver/ Oxford 2011.	
	– Scicluna, Charles J., Zollner, Hans & Ayotte, David (ed.), e.a., <i>Toward Healing and Renewal: The 2012 Gregorian Symposium on Sexual Abuse of Minors</i> , New York/Mahwah, Paulist Press 2012.	
5.2	Bibliografische Bronnen op internet	
	– Karen J. Terry and Jennifer Tallon, <i>Child Sexual Abuse: A Review of the Literature</i> , John Jay College Research Team. Een uitgebreid verslag van literatuuronderzoek. Downloadbaar .	
	– Christina Braudaway-Bauman, <i>Resources for clergy peer groups</i> . Speciale On-Line Literatuuropgave voor wie zich verder in “peer groups” wil verdiepen.	
	– Safe Sanctuaries Resources (2013) – Susquehanna Conference of theThe United Methodist Church.	
	– United Methodist Church – Sexual Ethics Bibliography – Local Church Curricula on Sexual Misconduct	
	– Baylor University – Artikelen en documenten van het project Clergy Sexual Misconduct . – Bibliography .	
	– James S. Evinger – <i>Clergy Sexual Abuse Bibliography</i> , FaithTrust Institute , Rochester, New York, 22nd Revision. (Zeer uitgebreid en wordt geregeld aangevuld). Downloadbaar .	103

– Thomas P. Doyle, <i>Clergy Sexual Abuse, bibliography of selected sources related to clergy sexual abuse, ecclesiastical politics and theology and church history</i> , Revised July 24,2012, p. 1-70.	107
--	-----